

Törzs Edit

Kriminológiai Tanszék

Témavezető: Kerecsi Klára

HELYREÁLLÍTÓ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS ÉS TÁRSADALMI TŐKE

Mire van szükség a társadalom fejlődéséhez? Innovációra. Mi kell az innovációhoz? Az, hogy egymástól különböző, eltérő információk találjanak egymásra, ebből születhet meg valami egészen új gondolat. Én azt hiszem, hogy az interdiszciplináris megközelítés, a tudományterületek határainak átlépése, a sokoldalú megközelítés lehet az egyik kulcsa annak, hogy valóban új és változást generáló felismerésekre juthassunk.

Talán jobban érthető mindezek után, hogy egy jogi doktori iskola doktoranduszaként az előadásomban miért épp a jogról szólok talán majd a legkevesebbet. De remélem, hogy az előadás végére az is érthető lesz, hogy amiről beszélek, az nem öncélú kalandozás, hanem a társadalmunk jövőjéről, a jogról, illetve a szűkebb kutatási területemről, a helyreállító igazságszolgáltatásról szól.

Az előadásban többször fogok hivatkozni Csermely Péterre, aki a SOTE professzora, biokémikus és a hálózatok kutatója. Az ő írásaival való találkozásnak nagy szerepe van abban, hogy úgy tűnik, sok-sok régóta bennem feszülő kérdést egységes elméleti keretbe tudok foglalni. Mi a bűncselekmény? Milyen hatásai vannak a bűncselekménynek az egyének és a társadalom szintjén? Milyen választ kell adni a bűnelkövetésre? Mi a célunk a büntetéssel? Milyen hatásokat ér el a bűncselekmény elkövetésére adott reakció? Miért tud ebben más lenni a helyreállító igazságszolgáltatás? Jól tesszük-e, ha nagyobb teret adunk e szemléletnek?

Nem titkolom, hogy én magam a helyreállító igazságszolgáltatás szellemiségét közel érzem magamhoz. Éppen ezért nem véletlen, hogy a munkámban is e szemléletet képviselem, az Igazságügyi Hivatal Pártfogó Felügyelői Szolgálatánál vagyok felelős a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység hazai működéséért. Ugyanakkor fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy ez nem jelenti azt, hogy a másik két, ma egymás mellett létező büntető igazságszolgáltatási paradigma, a megtorló (retributív), illetve a megelőző (preventív) szemlélet alkalmazását elutasítom, de kívánatosnak tartom, hogy ezek mellett a helyreállító szemlélet a mainál jelentősebb figyelmet és elfogadottságot kapjon. Hiszem, hogy e szemlélet a bűnről és a büntetésről való gondolkodásunkat alapvetően változtathatja meg.

A helyreállító igazságszolgáltatás

A modern büntetőjog XVIII. századi kialakulása óta alapvetően tehát három nagy büntetőpolitikai irányzat alakult ki, és létezik a mai napig is egymás mellett. A *klasszikus* büntetőjogi szemlélet abból indul ki, hogy a normaszegést a tettel arányos büntetéssel kell sújtani, amely kifejezi a társadalom rosszallását. Ez, a más-képpen retributív igazságszolgáltatásnak is nevezett rendszer azért igazságos, mert az állam által, megfelelő garanciákkal övezett eljárásban kiszabott büntetés arányos a normaszegés súlyával. A XIX. század végéig uralkodó klasszikus nézet mellett a jóléti államokban a XX. század elejétől fokozatosan nyert teret a megelőzésre és az elkövető rehabilitációjára hangsúlyt helyező *preventív* szemlélet. Felismerték, hogy a tett súlyosságán kívül figyelembe kell venni az elkövető személyi körülményeit, érettségét, a bűnelkövetéshez vezető okokat, és a szankciónak elsősorban azt kell szolgálnia, hogy az adott bűnelkövető megfelelő támogatást kapjon ahhoz, hogy a jövőben ne kövessen el ismét bűncselekményt. Erre az időszakra tehető – összhangban az elkövető személyi körülményeinek figyelembe vételével – a fiatalokúakra vonatkozó külön büntetőjogi szabályok megalkotása is. A XX. század utolsó harmadában egyre több kritika érte a büntető igazságszolgáltatási rendszereket amiatt, hogy működésük nem hatékony, illetve a bűncselekmény egyik legfontosabb érintettjét, az áldozatot és az ő érdekeit teljesen háttérbe szorítják.

A büntető igazságszolgáltatási rendszer elsősorban, tehát, a mai napig alapvetően elkövető-központú rendszer, amely a bűncselekményt az állammal, a jogszabályokkal szembeni normasértésnek tekinti, és erre válaszul megfelelő, formalizált és garanciákkal övezett eljárásban megállapítja a terhelt bűnösségét, majd szankciót alkalmaz vele szemben. A sértett általában csak a bűncselekményről való hatósági tudomásszerzésnél és a bizonyítékok szolgáltatásánál kap szerepet. Bár kárigényét megjelölheti, de ez kizárólag az anyagi kárára vonatkozhat, és ennek megtérülése is igen kétséges a büntetőeljárás folyamán.

Az 1970-es években, először az USA-ban, majd az évtized végétől Európában is jelentkező harmadik irányzat, a helyreállító vagy resztoratív igazságszolgáltatás teljesen más szemlélettel közelíti meg a bűncselekmény elkövetését. Azt elsősorban olyan konfliktusként értelmezi, amely mindenekelőtt a sértettet érintette, neki okozott esetlegesen anyagi és érzelmi kárt. A helyreállító igazságszolgáltatás olyan eszközöket alkalmaz a bűncselekményekre adott válaszokban, amelyekben a sértettnek, illetve a bűncselekménnyel érintett közösségnek aktív szerepe van a konfliktus rendezésében és a következmények meghatározásában.

A sértetti szempontok előtérbe kerülése mellett hasonló jelentőségű az a változás is, ahogyan ez a szemlélet az elkövetőről gondolkodik. A hangsúly a cselekményen és nem az elkövető személyén van, mivel a helyreállító szemlélet nem az elkövetőt, csak a cselekményét ítéli el. Azt az üzenetet közvetíti az elkövető felé, hogy amit tett, az káros a sértettre, és rajta keresztül a közösségre és a társadalomra, de nem stigmatizálja őt, ezzel is hozzásegítve ahhoz, hogy a cselekményre adott válasz ne

a „bűnöző” énképet erősítse. Az elkövetővel kapcsolatban, tehát, a célja az, hogy a cselekményért való felelősségvállaláson és a jóvátétel nyújtásán keresztül lehetőséget biztosítson a számára arra, hogy a társadalom teljes jogú tagjaként a jövőben jogkövető életmódot folytasson. A helyreállító igazságszolgáltatás egyik legfontosabb teoretikusa, John Braithwaite 1989-ben publikálta „reintegratív szegény”-elméletét, amely abból indul ki, hogy míg az elkövetőhöz közel állók által kifejezett rosszallás büntudathoz vezet, a hatóságok rosszallása ellenkezéshez. A reintegratív szegény az elkövetőt a szegényérzet megtapasztalására ösztönzi a magatartása miatt, de lehetővé teszi, hogy megtartsa méltóságát. Ezt, az elkövető a magatartásáért vállalt felelősségén túl azzal valósítja meg, hogy lehetőséget ad az okozott sérelem jóvátételére is.¹

A helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinél, tehát, az elkövető aktivitása ugyanolyan fontos, mint a sértetté, mivel a bűncselekményt elkövetőt ahelyett, hogy passzívan elszenvedné a rá kirótt szankciót, arra ösztönzi, hogy vállaljon felelősséget a tettéért és aktív lépéseket tegyen a cselekménye által okozott sérelem jóvátétele érdekében.

A hagyományos igazságszolgáltatással szemben, amely arra keres választ, hogy milyen szabályt sértettek meg, ki követte el a normaszegést, és milyen büntetést érdemel, a helyreállító szemlélet számára a legfontosabb kérdés az, hogy kit érintett a cselekmény, milyen sérelmet okozott és azt kinek kell jóvátennie.² A múltbeli tények aprólékos feltárása helyett sokkal inkább a jövőre, a cselekmény által érintettek kapcsolatának, sérelmeinek, közösségben elfoglalt szerepének helyreállítására fókuszál.

A büntetésnek a helyreállító eljárásokban is van szerepe, a helyreállító szemlélet tehát nem a büntetés szükségességét vitatja. A büntetés meghatározásánál viszont fontosnak tartja a sértettek, a közösség, sőt, az elkövető érdekeinek, szükségleteinek és hozzájárulásának figyelembe vételét.

Mit tudunk ma a helyreállító igazságszolgáltatás hatásairól? A helyreállító igazságszolgáltatás hívei újra és újra megfogalmazzák, és egyre több empirikus kutatás is igazolja azt a nem kevés pozitív hatást, amelyet a resztoratív eszközök alkalmazásától várhatunk. Így, egyéni szinten, a sértett érdekeinek hatékonyabb érvényesülését, az őt ért károk jóvátételét, a sértett esetében a másodlagos viktimizáció, az elkövető oldalán a stigmatizáció elkerülését. Szervezeti szinten az igazságszolgáltatási szervek túlterheltségének csökkenését, az eljárások lerövidülését. Társadalmi szinten a bűnisméltés esélyének csökkenésén keresztül a bűnmegelőzés hatékonyságának növekedését, az eljárás kedvező költségvetési hatásait, a bűncselekményekkel okozott károk mérséklődését, a békés konfliktuskezelés kultúrájának terjedését.

Empirikus kutatási adatok elsősorban külföldi tapasztalatokról vannak, így ezek ismertetésekor gyakran találkozom olyan hangokkal, hogy Magyarországon ez

¹ Idézi MCCOLD: A helyreállító igazságszolgáltatás elmélete és gyakorlata In: Herczog Mária (szerk.): Megbékélés és jóvátétel, Család Gyermek Ifjúság Könyvek, Budapest, 2003

² ZEHR, H.: The little book of restorative justice, Good Books, USA, 2002

biztos nem működik, itt az emberek még nincsenek készen arra, hogy maguk döntenek a saját ügyükben, ez a megoldás távol áll a mi kultúránktól. Én ezt nem hiszem, és a büntető ügyekben alkalmazható közvetítői eljárás bevezetésének tapasztalatairól végzett kutatás eredményei sem ezt igazolják.³ Mindenesetre fontosnak tartom, hogy hazai adatokkal is hozzá tudjunk járulni a helyreállító igazságszolgáltatás hatásainak vizsgálatához. Ezért majdani dolgozatomban egy újabb, Magyarországon elsőként elvégzett empirikus vizsgálatral szeretném bemutatni az egyik legmarkánsabb hazai helyreállító igazságszolgáltatási eszköz, a büntető ügyekben alkalmazott mediáció bűnismétlésre gyakorolt hatását. Mivel ez a kutatás még zajlik, a vizsgálat eredményeiről a jövőben tudok majd beszámolni.

De a szkeptikus válaszok folyamatos gondolkodásra készítetnek, és azt szeretném megfejteni, hogy *miért és hogyan* hatnak a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei a bűncselekménnyel érintett emberekre, közösségekre és a társadalomra. Nyilvánvaló, hogy a megtorló, a megelőző, illetve a helyreállító igazságszolgáltatási szemlélet ma egymás mellett létezik és érvényesül a büntető politikában és a gyakorlatban. Vajon mi az, ami az alapelveken, szemléleten túl megkülönbözteti a helyreállító megoldásokat a másik két paradigma eszközeitől és működésétől? Hogyan segíthető a jogalkotó, a jogalkalmazó, hogy mikor melyik szemlélet alapján érdemesebb gondolkodnia? Ma, azt gondolom, az ezzel kapcsolatos különbségek attitűdökben, egyéni és intézményes véleményekben érhetőek tetten. Én úgy vélem, ennél többet kell tudnunk mondani arról, hogy a társadalom szempontjából hosszú távon milyen hatása lehet az egyik vagy másik paradigma hangsúlyosabbá tételének.

Társadalmi tőke, hálózatok és bizalom

A helyreállító igazságszolgáltatás hatásainak vizsgálatában ezt az átfogó választ a *társadalmi tőke* elméletében keresem. Úgy vélem, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei a bizalom és a kapcsolatok erősítésén keresztül a társadalmi tőke növeléséhez járulnak hozzá, tehát – természetesen nem közvetlen módon –, az egész társadalom számára előnyös az alkalmazásuk.

Nézzük meg, hogy mi is az a társadalmi tőke. Mivel ez a fogalom elsősorban a közgazdaságtani és szociológiai irodalomból ismert, mindenképpen ki kell térnem ennek részletesebb bemutatására.

A társadalmi tőke fogalma az 1970-es években jelent meg az irodalomban, amikor közgazdászok arra keresték a választ, hogy mi okozhatja, hogy gazdasági szempontból hasonló adottságokkal rendelkező területek, országok gazdasági fejlődése, eredményessége eltérő képet mutat. Ekkor vált egyértelművé, hogy a fizikai és az emberi tőke mellett más hatások is szerepet játszanak egy gazdaság teljesítő-

³ IVÁNYI Klára (szerk.): A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon, OBmB, Budapest, 2008 http://bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/b_ugyek_mediacio.pdf

képességében, s ezt ragadták meg az azóta interdiszciplináris fogalommá vált társadalmi tőke modelljében. A társadalmi tőke tehát a társadalomban fellelhető nem anyagi erőforrás, amellyel nem az egyének rendelkeznek, hanem ez a tőke épp az egyének, illetve intézmények egymás közötti kapcsolataiban manifesztálódik. Ahogy James S. Coleman megfogalmazta, a fizikai vagy tárgyi tőke kézzel fogható, az emberi tőke a személyek olyan átformálása, amely új cselekvésmódokat lehetővé tévő képességekkel ruházza fel őket – gondoljunk a tanulás során megszerzett tudásra, mint tőkére. A társadalmi tőke viszont sokkal kevésbé megfogható, hiszen éppen akkor jön létre, amikor az *emberek közötti viszonyok változnak meg úgy, hogy elősegítsék a cselekvést*. A társadalmi tőke tehát a személyek vagy cselekvők közötti viszonyokban ölt testet.

A büntető igazságszolgáltatási rendszerrel való összefüggés vizsgálata szempontjából talán Robert D. Putnam meghatározását érdemes még itt kiemelni. Az ő definíciója szerint „a társadalmi tőke a társadalmi szervezetek jellemzőiből származik, olyanokból, mint a bizalom, a normák és a hálózatok, amelyek növelhetik a társadalom hatékonyságát azzal, hogy elősegítik az összehangolt cselekvéseket”.⁴ Putnam definíciójában kiemelt hangsúlyt kap, tehát, a hálózatok szerepe, valamint a bizalom és a kölcsönösség, amely a társadalmi élet különféle területein segíti elő a kölcsönös előnyök érdekében létrejövő együttműködést. A társadalmi tőke, tehát, nem az egyének szintjén, hanem a hálózatokban érhető tetten. Csermely Péter így határozza meg a hálózatok fogalmát: „Minden olyan rendszer felfogható hálózatnak, amely egymástól elkülönült elemekből áll, és amelyekben ezeket az elemeket gyengébb vagy erősebb kapcsolatok kötik össze.” A kötelékek, az egyes elemek közötti kapcsolatok lehetnek erősek, vagy gyengék. Granovetter már a '80-as évek elején megfogalmazta, hogy a hálózatok a tagok közötti kapcsolat erőssége és struktúrája alapján lehetnek „sűrűbbek”, és kevésbé sűrűek. Ő a baráti kör és az ismeretségi kör példáját hozza: „Az egyénekből és az ismerőseikből álló embercsoport alacsony sűrűségű hálózatot alkot (amiben több lehetséges kapcsolati vonal hiányzik), míg ugyanazon egyén és közeli barátai szorosan kötődnek egymáshoz (a lehetséges kapcsolati vonalak jelen vannak)”.⁵ Granovetter igazolta azt is, hogy a hálózatokat éppen a gyenge kapcsolatok stabilizálják, tehát a hálózatok erőssége a gyenge kapcsolatokban rejlik. Húsz évvel később ezt a tézist egyébként a természettudományok területein is sikerült igazolni, általánosításában pedig ismét Csermely Péter munkájára utalnék.

A hálózatok egyik fontos szerepe, hogy lehetővé teszik az információk terjedését. „A hálózatok attól válnak hálózatokká, hogy elemeik össze vannak kötve. A háló-

⁴ Idézi Kis Krisztián: A társadalmi tőke mint a társadalmi és gazdasági folyamatokat befolyásoló erőforrás, Agrártudományi Közlemények, 2006/20. Különszám

⁵ GRANOVETTER M.: The strength of weak ties: A network theory revisited. Sociological Theory 1983, 1, 202-233. o., idézi Kis: i.m.

zatokban fontos, hogy az információk gyorsan terjedjenek, azaz az elemek *hatékonyan* legyenek összekötve.”⁶

Utasi Ágnes úgy fogalmaz, hogy a bizalom olyan virtuális kötőelem, amely az egyének és a társadalmi csoportok közötti kapcsolatokban termelődik, formálódik. A bizalom a közösségi kohézió és társadalmi integráció fontos eleme.⁷

Ha tehát erősítjük a bizalmat a hálózat tagjai között, ezzel segítjük a hálózatokon belül a gyenge kapcsolatok kialakulását, így hozzájárulunk a közösség, a társadalom stabilitásához.

Hogyan függ össze mindez a bűnözéssel? A bűncselekmény elkövetése sérti a társadalom hálózatának szövetét, hiszen a többség által elfogadott normák megsértése megzavarja az egyensúlyt, a kapcsolatokat, feszültséget okoz, bizalmat rombol.

A bűncselekményre a hálózat tagjainak, a társadalomnak reagálnia kell. Ezt a reakciót évszázadok óta az állam hivatott megtenni a bűnüldözés szervei és a büntető igazságszolgáltatás működtetése révén. Ezen intézmények nélkül semmilyen szemléleti keretben sem lehetne hatékonyan reagálni a normasértésre. Az azonban, hogy az igazságszolgáltatás milyen eszközt, milyen konkrét választ alkalmaz, már szemlélet kérdése is.

A jog, szűkebben a büntetőjog szerepét e vonatkozásban én elsősorban a garanciák, egyfajta keret és kontroll biztosításában látom. Ha az erre feljogosított döntéshozó helyreállító eszközöket alkalmaz, lemond a hatalma egy részéről és azt a bűncselekménnyel érintett sértett vagy közösség, illetve magának a normaszegőnek a kezébe adja.

Egy olyan térbe engedi ki az ügyet, ahol már nem a büntetőeljárás jogi garanciái adják a keretet, hanem a helyreállító igazságszolgáltatás alapelvei és a közreműködő, a resztoratív eszközt működtető szakmaisága. Az így megszülető eredményt azonban már ismét a büntető igazságszolgáltatás szabályai és keretei között lehet értékelni.

A bűncselekményre adott válaszok eszközeinél fontosnak tartom hangsúlyozni, hogy azok lényege, véleményem szerint, elsősorban nem a végeredményben rejlik, hanem abban a folyamatban, ahogy a végeredményig eljutunk. Ahogy egy mediáció sikerét sem az jelenti, ha az abban részt vevő elkövető és sértett megállapodást köt, hanem az, hogy a folyamat során, amelyben részt vettek, képessé váltak megfogalmazni a saját szükségleteiket és érdekeiket, meg tudták hallani a másikat, figyelembe tudták venni a másik szempontjait, kommunikációjuk minősége alakult át. Meg tudták beszélni a cselekmény sértettre gyakorolt hatásait, az elkövető nem általában, hanem ezekért tudott felelősséget vállalni, a sértett pedig ezeket tudta megbocsátani neki. Remélem, a példám elég jól szemlélteti, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás eszközei bizalmat teremtenek az emberek között. Hozzáteszem, olyan emberek között, akiknek a konfliktusára az állam – Nils Christie szavaival élve – a legnagyobb fájdalmat okozó, ezért csak legvégső esetben alkalmazandó megoldást, a büntetést rendeli alkalmazni. És ezek az emberek még együtt is mű-

⁶ CSERMELY: i.m.

⁷ UTASI Ágnes: Éltető kapcsolatok. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2008

ködnék! Közösén alakítják ki egy esetleges megállapodás tartalmát, és azt a jövőben ők működtetik. Természetesen nem feledkezhetünk meg a büntetőjog garancia-rendszeréről, ami mindehhez keretet biztosít.

Összegzés, a helyreállító igazságszolgáltatás hatásai

Összegzésként idézzük fel ismét Coleman definícióját: „a társadalmi tőke akkor termelődik, ha az emberek közötti viszonyok változnak meg úgy, hogy elősegítsék a cselekvést”. A fenti példában épp ezt a folyamatot mutattam be. Egymással konfliktusban álló személyek közötti viszony változik meg, együttműködés alakul közöttük. Utasi Ágnes idézem ismét: „Az együttműködéssel és egymás megismerésének, megtapasztalásának révén a kapcsolatokban létrejön a latens kötelék: a bizalom.”⁸ Vagyis, a helyreállító eszközök hatására erősödik az emberek közötti bizalom. Elsősorban a sértett és az elkövető között. De erősödik mindkettejük, családjuk, ismerőseik bizalma feléjük és a másik érintett, az ő ismerősei, családjá, sőt az igazságszolgáltatás felé. A helyreállított bizalom, tehát, nem marad meg az egyének szintjén. A hálózatban ez az információ is továbbadódik, hatása, bár egyre gyengébben, de nyilvánvalóan a hálózat más pontjain is érzékelhető. Talán valahogy úgy, ahogy egy vízbe dobott kő vet körkörös hullámokat.

A hatások vizsgálatánál nem feledkezhetünk meg az intézményi szintről sem. Arról, hogy mennyit árt egy társadalomnak, és mennyire ássa alá a normakövetést, ha a társadalom tagjainak épp az igazságszolgáltatás működése felé nincs bizalma. Ha egyéni szinten olyan megoldást tud kínálni az állam, amely a legkisebb mértékben igazságtalan, a lehető legkisebb mértékben okoz fájdalmat, az érintettek szempontjait a lehető legnagyobb mértékben figyelembe veszi, és a lehető legnagyobb mértékben felel meg az eljárás kimenetele a résztvevők érdekeinek, úgy a hálózatok információközvetítő szerepe által egyre szélesebb körben fejt ki pozitív hatást az igazságszolgáltatási szervek, tágabban az állam és a normák iránti bizalom szintjére. A társadalmi bizalom pedig olyan erőforrás, amely megnöveli a korábban említett gyenge kapcsoltok kiépítésének esélyét.⁹

Úgy gondolom, tehát, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás alkalmazása a bizalom szintjének növelésével járul hozzá a társadalmi tőke növeléséhez, a társadalom stabilitásához és fejlődéséhez.

Engedjék meg, hogy Csermely Péternek a *Mindentudás Egyeteme* műsorában¹⁰ 2005-ben elhangzott előadásának gondolataival zárjam az előadást. Azt hiszem, gondolatai öt év elteltével még inkább aktuálisak:

„A bizalom átlagos szintje a modern társadalmak stabilitásának záloga. Ha van bizalom, a társadalom esélyt kap arra, hogy stabil legyen. Továbbmegyek: ha van

⁸ UTASI: i.m. (2008)

⁹ CSERMELY: i.m.

¹⁰ <http://www.mindentudas.hu/csermelypeter/2005091|csermely.html>

bizalom, a társadalom esélyt kap arra, hogy innovatív legyen. Jelentős újítások csak bizalom teli légkörben születhetnek.”

Aki ma Magyarországon nem tesz meg minden tőle telhetőt azért, hogy a társadalmi bizalom nőjön, az *a közös jövő ellen dolgozik.*”

FELHASZNÁLT IRODALOM

- CHRISTIE, N.: A fájdalom korlátai, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1991
- COLEMAN, J. S.: A társadalmi tőke az emberi tőke termelésében, 1988, In: LENGYEL-SZÁNTÓ (szerk.): Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája, Aula, 1998
- CSERMELY Péter: A rejtett hálózatok ereje: Hogyan stabilizálják a világot a gyenge kapcsolatok? Vince Kiadó, Tudomány-Egyetem sorozat, 2005
- BARABÁS A. Tünde: Börtön helyett egyezés? – mediáció és más alternatív szankciók Európában, KJK-Kerszöv, 2004
- FUKUYAMA, F.: Bizalom: A társadalmi erények és a jólét megteremtése. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997
- GÖNCZÖL Katalin: Helyreállító igazságszolgáltatás – helyreállítható bizalom, Élet és Irodalom, XLXI. Évfolyam, 39. szám, 2007. szeptember 27.
- GRANOVETTER, M.: The strength of weak ties: A network theory revisited. Sociological Theory 1983, 1, 202-233. o.
- HIRSCH et al. (szerk.): Restorative Justice and Criminal Justice – Competing or Reconcilable Paradigms, Hart Publishing, 2003
- IVÁNYI Klára (szerk.): A büntető ügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon, OBmB, Budapest, 2008 http://bunmegelozes.easyhosting.hu/dok/b_ugyek_mediacio.pdf
- KEREZSI Klára: A közvélemény és a szakemberek a helyreállító igazságszolgáltatásról. In: A helyreállító igazságszolgáltatás lehetőségei a bűnözés kezelésében, kutatási beszámoló, Budapesti Szociális Forrásközpont, Budapest, 2006
- KIS Krisztián: A társadalmi tőke mint a társadalmi és gazdasági folyamatokat befolyásoló erőforrás, Agrártudományi Közlemények, 2006/20. Különszám
- MCCOLD, P.: A helyreállító igazságszolgáltatás elmélete és gyakorlata In: Megbékélés és jóvátétel Szerk.: Herczog Mária, Család Gyermek Ifjúság Könyvek, Budapest, 2003
- UTASI Ágnes: A bizalom hálója. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2002
- UTASI Ágnes: Éltető kapcsolatok. Új Mandátum Kiadó, Budapest, 2008
- ZEHR, H.: The little book of restorative justice, Good Books, USA, 2002